

'עד שבא רבי עקיבא ולימד...'

בכל המשנה, התוספתא, ספרא וספרי, לא נמצא (עפ"י בדיקת מחשב) ביטוי זה, 'עד שבא... ולימד' אלא ביחס לרבי עקיבא, מלבד פעם אחת ברבן גמליאל.

יתכן לפרש, כלפי מה שאמרו (ביבמות סב:) שהיה העולם שמם עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם... – וזהו שאמרו (בסנהדרין פו) שכל המשנה והתוספתא הספרא והספרי – אליבא דרבי עקיבא. כי התנאים השונים אותם, ר' מאיר, ר' נחמיה, ר' יהודה ור' שמעון – הם מתלמידי רבי עקיבא שהעמיד בזקנותו לאחר שמתו עשרים וארבע אלף זוגות תלמידיו והיה העולם שמם והם הם העמידו תורה (כמו שאמרו ביבמות שם). וכשהזכירו תלמידיו את דבריו, רמזו את זכות רבם הגדול ואת מפעלו שבא והעמיד תלמידים בשנית, ואילולא היה בא ומלמד – כמה היה העולם חסר.

הנה ציוני המקומות לביטוי זה (במקורות הנ"ל וגם בשאר ברייתות המובאות בתלמוד, מלבד המקבילות): מעשר שני ה,ה; שבת סד: ראש השנה יז: יבמות סב: נדרים כה: ב"מ סב. תוספתא פסחים א,ו; תוספתא מו"ק ב,ו; ספרא – מצורע פ' זבים פ"ט.

שו"ר שכבר העיר על כך ר"צ הכהן זצ"ל בלקוטי מאמרים עמ' 81. וכן הרחיב בזה בספר מגדים חדשים שבת סד: בברייתות שבתלמוד מובא ביטוי זה במקומות ספורים כלפי כמה חכמים: שמעון בן שטח (כתובות פב: קדושין סו). [וגם כלפי הוזכר שם ש'היה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה]; רבן גמליאל [הזקנים] [עירובין קא: ומו"ק כז:]; יהושע בן גמלא [ב"ב כא.]; ר' חנניא בן עקיבא (שבת סג:); ר' צדוק (גדה לא.); ר' אושעיא ברבי (תגינה ז).

דף ז

'תא שמע, אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה – זה אי אתה אוכל אבל אתה אוכל הבא בסימן אחד... קרי ליה טמא כרבי שמעון וקאמר אבל אתה אוכל הבא בסימן אחד... ואיכא דמקשי ומותיב... ואמר ר' ירמיה דאיעבר מקלוט בן פרה ואליבא דרבי שמעון...' יש לדקדק מדוע הוצרך להוכיח שהברייתא כר' שמעון רק מכח הקושיא שאינה מתעברת מטמאה, והלא מגוף הברייתא אנו שומעים שבלא סימן אחד הדומה לאמו היה אסור כר' שמעון? [וכן יש לדקדק קצת לפי הלשון הראשונה, שדייקו רק משום ש'קרי ליה טמא' – והלא ההוכחה היא מגוף הדברים ולא מהלשון גרידא? – אך בזה י"ל שאין הכוונה לדקדוק הלשון אלא מכך שלא התירו אלא בסימן אחד. עפ"י מים קדושים. וכן פרש החזו"א טז, יג].

ונראה שהיה ניתן לפרש הברייתא ולישבה לפי שיטת חכמים, וכך פירושה: זה לא תאכלו – פירוש, הגמל המפורש בכתוב שיש לו סימן אחד של טהרה – אבל יש אחר הדומה לגמל הנאכל בסימן אחד של טהרה, ואיזה – זה הנולד מן הטהור, ואעפ"י שאינו דומה כלל לאמו, וכחכמים. והוא הדין כשאין בו שום סימן טהרה אלא שהכתוב מדבר בגמל שיש בו סימן טהרה אחד. – לכך נצרך להוכחה אחרת, אם מן הלשון או מהכרח אחר (עפ"י מים קדושים. וכע"ז במרומי שדה, ע"ש).

'לעולם אין מתעברת לא טמאה מן הטהור ולא טהורה מן הטמא ולא גסה מן הדקה ולא דקה מן הגסה.' יש מי שכתב לדקדק שינוי הלשון, שבטמא וטהור נקט את האב בלשון זכר כמשפט, ואילו בגס ודק נקט רק לשון נקבה; כי נראה שרצו לכלול גם את העוף שאין הטמאה יולדת מהטהור ולא הטהורה מהטמא (וכמו שנטה החתם-סופר סי' עד), והנה נראה בכל מקום שבמין הבהמה נוקטים לשון נקבה אפילו

כלפי הזכרים שבבהמות, ואילו בעוף נוקטים לשון זכר אפילו כלפי הנקבות. ועל כן אילו היו נוקטים 'טמאה מטהורה' היינו סבורים שרק בבהמה אמור כלל זה – לכך הזכיר האב בלשון זכר, לכלול גם העוף. ואילו היה נוקט רק לשון זכר הוה אמינא דוקא בעוף ולא בבהמה – לכך נקט לשון זכר ונקבה. משא"כ גבי גסה ודקה, הואיל ואין חילוק בעוף בין מין גס לדק [שאמנם מצינו במשנה 'גס' ו'דק' בעופות, אך זהו במין אחד וודאי מתעברים זה מזה] – לכך נקט לשון נקבה, להורות שאינו מדבר אלא בבהמה.

ונפקא מינה למיני עופות שאין מסורת על אכילתם, ומרביעים אותם על עוף מאותו מין שיש עליו מסורת; כיון שאילו היה האב טמא לא היה מוליד מהטהור, הרי זו ראייה שגם האב טהור ולכל הדעות אין לחוש לבנים הנולדים משום האב (עפ"י אבני נזר יו"ד עה, טז-ט).

'למימר דרבי אליעזר סבר זה וזה גורם מותר ור' יהושע סבר זה וזה גורם אסור...' לא הזכירו כאן שאלת 'חוששין לזרע האב' [כמו שהוזכר נידון זה לענין דיני אותו ואת בנו, כלאים, מתנות וכיסוי הדם בבא מן התייש והצביה – בחולין עט], אלא נידון 'זה וזה גורם' בלבד – יש לבאר (עפ"י דברי התוס' בב"ק עח): שאלת 'חוששין לזרע האב' מתיחסת רק להגדרת מהותו ומינו של הולד. ואילו כאן אין לאוסרו משום שהוא מין טמא כאביו – שהרי גם אביו אינו 'מין טמא' אלא שהוא אסור באכילה מפני שהוא קלוט, אבל הרי מינו כמין אמו הפרה, שהרי אפשר לטהורה להתעבר ממנו. והנידון אינו אלא משום שנתהוה על ידי גורם של איסור, וכשאסרה תורה דבר מסוים אסרה גם את המתהוה ממנו [ולא משום שהוא מוגדר כ'מינו']. וכדין ולד שאמו טרפה ואביו תמים, שאין שייך לאסרו משום שהוא כמין אמו הטרפה, שהרי הולד אינו טרפה, אלא רק משום שנוצר ע"י דבר האסור. ומאידך, לענין אותו-ואת-בנו מתנות וכיסוי הדם, אין לדון בהם משום 'זה וזה גורם', שאין שם שאלה של התהוות מאיסור אלא רק הגדרת מהות הולד (עפ"י חזון איש טו, יא ועוד).

ע"ש שגם לפי המסקנא שגז"כ היא כאן בלבד, יש מקום לדון אם גילה הכתוב שכאן זוו"ג אסור, או משום שחוששין לזרע האב. ובתוס' בב"ק נקטו משום זוו"ג.

וע"ע בפני יהושע בב"ק שם ובשפ"א כאן ובשו"ת אבני נזר יו"ד עה, ה"ח), ובמצוין ביוסף דעת חולין עה: מה שכתב החזו"א בתוך דבריו שקלוט במעי פרה אינו 'מין טמא' אף לר' שמעון אלא שנאסר באיסור מחודש משום חסרון סימני טהרה (וכן מובא בשם הגר"ח בכתבים שעל הש"ס) – אפשר לשמוע לפי"ז שענין היוצא מן הטמא טמא ומן הטהור טהור, הוא מפני שהכל הולך אחר המין ולא אחר גילוי הסימנים בכל בהמה ובהמה [וכן נקט בערוך השלחן (יו"ד עט, יז)]. ובשו"ת יד אליהו (מובא בפ"ת עט סק"ב) מסתפק בדבר. וע' קהלות יעקב ד; אבני נזר או"ח תפז]. ואפשר שאפילו לר' שמעון האסור טמא הבא מן הטהור – הוא דין מחודש לאסרו באכילה, אבל לענין שאר הדינים הריהו כמין אמו. וכאשר האריך להוכיח בחדושים ובאורים ב, א.

'דסוסים וגמלים לא מיבעיא להו דלא עכירי ולא דמו לחלב... טהור מטמא לא קאמר אלא מן הטמא' והני נמי מינא דטמא הוא. ואיכא דאמרי דסוסים וגמלים לא קא מיבעיא להו דלא שתו אינשי... והני נמי מטמא קאתו. יש לפרש החילוק שבין שתי הלשונות; ללשנא קמא מי רגלים של סוסים וגמלים מותרים ודאי, וללשנא בתרא דינם כשל חמור רק כיון שאין שותים אותם לכך לא דנו עליהם (כן מבאר ברא"ש ובטור יו"ד סב. והחזו"א טז, יד) תמה על לשון הגמרא, שאין נופל לשון 'לא קא מיבעיא להו דלא שתו אינשי' רק משום שאינו הוה).

ואולם מדברי רבנו גרשום ובפסקי הרי"ד (כאן) ובמרדכי (פרק 'שמונה שרצים') מבואר שגם לפי הלשון

השניה, מי רגלים של סוסים וגמלים מותרים כיון שאין אנשים שותים אותם הלכך אינם חשובים כלום, וכפרש בעלמא הם.

ויסוד החילוק בין שתי הלשונות מבוואר בלשון הגמרא; ללשנא קמא אין איסור אלא במין טמא, 'זהני נמי מינא דטמא הוא' – ולכן רק מ"ר של חמור שהם עכורים דינם כחלב של טמא, אבל של סוסים וגמלים אינם אלא כמים בעלמא ולא מין טמא. ואילו בלשנא בתרא אמר רב ששת 'זהני נמי מטמא קאתי' – כלומר כל דבר הבא מן הטמא אסור, גם אם אינו 'מין טמא', הלכך אף מ"ר של סוסים וגמלים אסורים [אלא שלפי הפירוש השני מותרים מטעם אחר; שאינם אכילים כלל] (עפ"י מרומי שדה). בספר חדושים ובאורים צידד לגרוס בלשנא קמא 'מיניה דטמא' [ולא 'מינא'], כלומר דבר היוצא מן הטמא. ע"ש.

מבוואר בסוגיא שמי רגלים אינם נחשבים כדבר הנפסל מאכילת אדם, שאם כן אף מי רגלים של חמור היו מותרים באכילה. ואעפ"י שנפשו של אדם קצה מהם – אין נקרא 'נפסל' אלא אם טעמו זרא לבני אדם, אבל כל שטעמו נאכל אפילו על ידי החק, אינו נקרא 'נפסל' הגם שאדם קץ מפני שבא ממקום מאוס. [וצריך לחלק בין זה לאוון חמור שטלאה לקופתו (חולין קכב). ויש לומר שייחודו לדבר אחר שונה, אבל בסתם, הגם שאינו עומד לשתייה – לא בטל] (חזון איש טז, יד. וע"ש בטב"י ד, י).

וכיוצא בזה כתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מנחת שלמה יז, ב) אודות תרופות מסוימות שהן מרות מעט, אעפ"כ יתכן ונחשבות דבר הראוי למאכל אדם. הלכך אפשר שצריכים לעיין ולבדוק כל דבר לגופו ואין לקבוע לפי הרגלי אכילה – כי מה שאין אנו רגילים לאכלם מפני פינוק, אינו מודד לכך שהם פסולים לאכילה.

[ע"ש ובמהדורה תנינא יז. והקשה מצואת האוון והאף, וכן זיבה ושכבת זרע שהם מכשירים לקבל טומאה משום תולדת המים, והלא כל משקה שנפסד ואינו ראוי לשתיית אדם אינו מכשיר ואינו מקבל טומאה, שנאמר 'אשר ישנה' (כמפורש ברמב"ם טומאת אכלין ב). ולכאורה נראה לחלק בין משקה שיעודו לשתייה ונפסל ממנה, לבין תולדת משקה כגון אלו שאינם מיועדים מעיקרא לשתייה, הלכך אינם מאבדים שם 'משקה' במה שאינו ראוי לשתייה].

(ע"ב) 'כי קמיבעיא להו דחמור דשתו אינשי ומעלו לירקונא'. לכאורה משמע שאין איסור בשתיית מי רגלים (של מין טהור) משום בל תשקצו, ועכ"פ לחולה שאין בו סכנה יש להתיר, כאותם חולי ירקון (וכן שמעתי בשם מורה הוראה אודות מ"ר של אדם. ואפילו לדעת הרמב"ם (מאכ"א ב, ג) שבשר אדם אסור מהתורה בלאו הבא מכלל עשה ד'זאת החיה אשר תאכלו', אין לאסור מי רגלים של אדם משום 'יוצא מן הטמא', שהרי לא חמירי מחלבו ודמו שמוותרים [אם לא מדרבנן כשפירש הדם – כריתות כא, ובחלב נחלקו תנאים – כתובות ס]. ואכן הרמב"ן הוכיח מדם וחלב שגם בשרו מותר מהתורה, אך להרמב"ם צ"ל שלא נתחדש דין 'יוצא' אלא בבהמה טמאה שאיסורה מפורש, וכמש"כ המ"מ שם).

'דובשא רחמנא שרייה... מרבה אני דבש דבורים שאין לו שם לווי ומוציא אני דבש הגזין והצירעין שיש לו שם לווי'. אף על פי שלא נאמר 'דבש' במקרא (כן הקשה בית יוסף סוס"י פא) – הואיל והתר הדבש חידוש הוא מגזרת הכתוב, מסתבר שלא ריבתה תורה להתיר אלא דבש סתם שאין דרך להזכיר עמו שם השרץ (הג"ר מרדכי יפה בעל הלבושים. מובא במעדני יום טוב).

ויש מי שפרש שזה שיש לדבש שם לווי בניגוד לדבש דבורים, זהו מפני שמתמצה מגוף השרץ, ועל כן אסור משום אבר מן החי.

[לפירוש זה אין מכאן ראייה שה'גזין' הוא מין טמא, כי איסורו אינו משום 'יוצא מן הטמא' אלא משום 'אבר מן החי'. ומיושבת תמיהת הפרי-חדש (פא) על דברי רש"י (בשבת קו:): שהוא מין חגב טהור] (משנה למלך מאכלות אסורות א, כא).

אעפ"י שמשמע בסוגיא שגם לרבי יעקב אינו מתמצה מגופם, שהרי אמרו שרב ששת שאסר מי רגלים של חמור [או אף של סוס וגמל לל"ב] דאמר כרבי יעקב שכל היוצא מהטמא אסור – צ"ל שאינו מתמצה ממש אלא שנחשב לרבי יעקב שיש בו משהו מגוף השרץ, שלא כדבש דבורים שנקרא 'דבש' סתם ואין בו כלום מהדבורה. ואף מי רגלים צ"ל שיש בהם מעט מגוף הבהמה. ודוחק.

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב כד) דן מכאן על כשרות חומר המופק מתולעים המוצצים שרף של אילן מסוים. וצדד שאפילו לר' יעקב האוסר דבש גזין וצרעים, יש להתיר בשאר דברים שאין עליהם שם השרץ. אלא שיש לדון שמא לא נתחדש להתיר אלא דבר אחד – דבש דבורים, כפי דברי מהרש"ל המובא במעדני יו"ט. ולבסוף הסיק להתיר מכמה טעמים. ויש מחמירים.

– 'מה שהדבורים מיצרים חומר נוסף שקורין לו היום מזון מלכות [אם אינו נפסל מאכילה], אין לנו מקור להתירו אף להמתירין דבש גזין וצרעין, דמאן לימא לן דחומר זה אין ממצות אותו מגופן. וכל שכן להפוסקים כרב ששת דשריותא דדבש מגזירת הכתוב, דודאי אין החומר הזה בכלל דבש שהתירה תורה' (חדושים ובאורים לגר"ח גריינמן שליט"א ב,ז).

וכן מובא (בחוברת 'מהדרין' ח, הוצאת משכיל לדוד. וע"ש תאור היווצרות המזון הזה והשימושים הנעשים בו) בשם הגרש"ז אויערבך צ"ל שאין להתיר מזון מלכות, שיש לפקפק אם המזון מלכות כשלעצמו נפסד מאכילת אדם. ובתשובה אחרת נוטה להתיר אכילת מזון מלכות לחולה שאין בו סכנה, וכן התיר לעשות בו סחורה. ואף לאכלו מותר אם הוא מעורב ממילא עם הדבש, שהרי זה נותן טעם לפגם [שוב הודפסו התשובות במנחת שלמה תנינא סד. ושם התוכח עם הגרא"י ולדינברג שליט"א שדעתו (בספרו ציץ אליעזר ח"א נט) להתיר].

ואולם לענין אכילת הדונג (שעוה) אשר הדבש בתוכה – הורה הגרש"ז שפשוט להתר, ואעפ"י שכפי הידוע כיום יצירתו מבלוטות שבגוף הדבורה – אינה בגדר 'אוכל' כלל אלא כעפר או סיד יבש הלכך אין בה תורת אסור כלל. 'וכן עמא דבר להתיר שעוה זו באכילה, ולא יפה עשו המערערים להטיל ספק בדבר הנהוג להתיר מאז ומקדם'. וכן נהג הגרש"ז בעצמו לאכול בראש השנה מהשעוה עם הדבש (מובא בספר 'הליכות שלמה' מועדים ח"א עמ' יד).

'חלי דיחמורתא – סבור רבנן למימר ביעי ניהו ואסירן. אמר רב ספרא: זרעא דאיליא הוא דאזיל בתר אילתא...' 'משמע דשרי. וצ"ע אמאי אינו אסור מדין יוצא מאבר מן החי. ואולי הזרע, הואיל והי' ראוי להיוצר ממנו ולד, חשיב כחידה עצמאית ולא כיוצא [אף דלענין המין פשיטא דהוי בכלל היוצא מן הטהור] כמו שביצים אינן אסורות מדין יוצא מאבר מן החי אלא קרויות בנים, כדדרשינן ואת הבנים תקח לך ולא לכלביך' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

מש"כ הרב בסוף דבריו – הכוונה לדברי הראשונים (הרא"ש כאן והתוס' בחולין סד.) שהתר ביצת עוף טהור באכילה נלמד מן האמור בשילוח הקן 'תקח לך' – ולא לכלביך, כלומר לאכילה. וע"ע טעם אחר לעיל ו: בשם בה"ג. ולכאורה י"ל בלאו הכי, משום ששכבת זרע סרוחה מעיקרה היא וכעפרא בעלמא – כמבואר בע"ז סת: ובתוס' להלן כג: ד"ה ואידך, כמובא בחזו"א טז, יג. וכן כתב בבית יוסף (פא), שהתר חלי דיחמורתא משום שהם פרש. אכן בספר חדושים ובאורים (ב,ז) תמה על דברי הבי"ש שאם הם כפרש מפני מה סברו רבנן לאסור משום שהם ביצים, והלא פרש בעלמא הם. וצ"ע.

'עור הבא כנגד פניו של חמור – מותר... של אדם.' רבנו גרשום ורבי נתן בעל הערוך כתבו שעור

זה אינו שלייה, אלא כעין מסוה שעל פני החמור בצאתו לאויר העולם, ואינו דבוק בו. וגם באדם פעמים יש עור שזכה כנגד פניו. וכן הביא הפרי-חדש (י"ד פא) מתשובת רשב"א (בח"א יז. ונכפלה שם תרמט וב'מיוחסות לרמב"ן קס), ואותו עור אינו כשלייה. וכן מבואר משיטת הרמב"ם שכתב (מאכלות אסורות ד,ה; ג,ו), שהשלייה של מין טמא אסורה באכילה כשאר בשר, ועל כרחנו לחלק בין שלייה לעור הבא כנגד פניו של חמור שמבואר כאן שהוא מותר.

ואולם לפרש"י ותוס', עור זה היינו שלייה. וזה תואם עם שיטת הראב"ד (שם) שהשלייה של מינים טמאים מותרת כפרש בעלמא (וכן דעת הש"ך י"ד פא סק"א. ואילו הפר"ח ועוד פוסקים (פז) חולקים).
 ויש נפקותא בדבר גם לענין טומאה של שליית האדם; לפי דעת הראב"ד אינה מטמאה אפילו מתה האם ומת הולד, כמבואר בסוגיא. ואילו לשיטת הרמב"ם אפשר ששלייה מטמאת טומאת מת, אבל אפשר שטהורה אף לשיטתו (עפ"י חזון איש טז,טז. ע"ש).
 לולא דבריו היה נראה שגם לרש"י אין זו שלייה, אלא שכתב שהוא כעין שלייה מבחינת המראה.

דג טמא שבלע דג טהור – מותר באכילה – ואין לחוש לטעם של הדג הטמא הבלוע בו, אם משום שאין נבלע טעם ע"י עיכול, אם משום שהטעם הנבלע נחשב כפירשא בעלמא, כיון שנתעכל (עפ"י חדושים ובאורים ב,ח).

אמר רב ששת: כגון שמצאו דרך הריעי. רב פפא אמר: כגון שמצאו דרך בית הבליעה... אין כאן מחלוקת אלא כל אחד פרש אופן נוסף לידע שהוא בלוע. ורב אשי מפרש שגם ללא הוכחה מיוחדת יש לנו לתלות מן הסתם שבלע (עפ"י חזון איש טז,יז. וע"ש בבאור הסוגיא. וצ"ב).
 בשפת אמת צדד לומר (דלא כרש"י ותוס') שגם לרב אשי נשאר ההנחה שראינו שבלע, אלא שאין לחוש שזה שבלע נעכל וזה הנמצא הוא עוברו – כי אין לחוש שהשריץ מין אחר שאינו דומה לו. ונסתייע מהשטמ"ק.

דף ח

תנא גמל אחור כנגד אחור. כתב בספר בן יהוידע: עכשו ידוע שהגמל משמש כשאר בעלי החיים, פנים כנגד עורף. וכנראה נשתנה הטבע בענין זה, כמו שמצינו בשאר דברים כעין זה.

'זווג הגמל הוא אחור באחור, ועל כן אין לך שוטה בכל הבהמות כמו הגמל. ובהמה הוא בבחינת פנים באחור ועל כן יש בה קצת חכמה, כמו שכתוב מלפנו מבהמות ארץ. והאדם הוא בבחינת פנים בפנים ועל כן יש בו חכמה גדולה ומעולה' (אמרי פינחס (קוריץ) 'שער עולם ומלואו' מו).

חוץ משלשה משמשין פנים כנגד פנים, ואלו הן: דג ואדם ונחש... –
 '... וכן בחתונה, מרקדין תחילה סביב ואחר כך פנים בפנים, כי הוא נסירה. ולכך היתה בריאת האדם אחר כל דבר – שהוא משמש פנים בפנים. ומה שנחש ודג משמשין כך – אינו, כי העינים שלהם בצד. וגם אין נשיקין פנים בפנים...' (עפ"י אמרי פינחס (מקוריץ) וזאת הברכה, תקצו. ומובא ב'נופת צופים' כג).